

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 061(051ЗНТШ)«189»:355(477)«16/17»

© Інна Демуз
(Переяслав-Хмельницький)

КОЗАКОЗНАВЧІ СТУДІЇ НА ШПАЛЬТАХ «ЗАПИСОК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА» (КІНЕЦЬ ХІХ СТ.)

У статті проаналізовано часопис Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові – «Записки НТШ», зокрема, на предмет наявності на його шпальтах за період з 1894 по 1900 рр. козакознавчих історичних студій.

Основними методами дослідження стали контент-аналіз та джерелознавча критика. За обраний період у кількісному відношенні опрацьовано 38 томів, на шпальтах яких виявлено значну кількість публікацій з історії українського козацтва. За допомогою методу джерелознавчої критики вдалося дати оцінку козакознавчих доробків членів НТШ. За жанрами на сторінках «Записок НТШ» виділяємо: 23 рецензії, 13 наукових статей, 9 публікацій документів, 3 реферати (історичні замітки). За тематичним принципом переважали публікації по персоналіях козацьких ватажків: 9 про Б. Хмельницького та період Хмельниччини, 2 – про І. Мазепу, 2 – про М. Дорошенка, по одній про І. Сірка, Петра Апостола, Я. Марковича, Тимоша Хмельницького, П. Конашевича-Сагайдачного, І. Виговського; 19 розвідок присвячено у цілому розвитку козацтва в різний період, його соціально-економічному та політичному становищу; у 5-ти публікаціях висвітлено розвиток Запорізької Січі (до цієї групи віднесено також рецензії на праці Д. Яворницького про запорізьких козаків); у 6 дослідженнях приділено увагу питанням козацьких повстань та боротьби з турками й татарами.

Встановлено, що козакознавчі дискурси у кінці ХІХ ст. студіювали М. Грушевський, С. Рудницький, С. Томашівський, Є. Барвінський, О. Целевич, О. Щуровський, М. Кордуба, Д. Коренець, О. Терлецький, І. Франко та інші дослідники. Більшість із них складала ядро львівської історичної школи М. Грушевського, яка відзначалася, у першу чергу, загостреною увагою до збирання й публікації джерел з історії козацтва, а також дослідженням козацького періоду в контексті державотворчих процесів. Дана наукова корпорація, до якої зараховуємо дописувачів часопису, в подальшому репрезентувала державницький напрям історіографії, вбачаючи рушійною силою історичного процесу не лише народні маси, а українську еліту як ключову верству, що розуміла значення державності й тому була державотворчим чинником української історії.

Ключові слова: «Записки Наукового товариства імені Шевченка», козакознавчі студії, львівська історична школа М. Грушевського, археографічна робота, рецензування.

У другій половині ХІХ – перших десятиліттях ХХ ст. завдяки зусиллям таких дослідників як В. Антонович, Д. Багалій, Є. Барвінський, М. Грушевський, І. Каманін, М. Кордуба, П. Куліш, О. Стороженко, С. Томашівський, Д. Яворницький та ін. відбувся процес виділення історії українського козацтва у спеціальну тематичну галузь історичних знань. Саме в цей період козакознавчі студії позначилися помітними успіхами в розширенні джерельної бази та тематичних напрямів дослідницької роботи. Характерним було те, що історія козацтва вивчалася не лише поодинокими істориками, а ставала окремим тематичним сегментом у науково-дослідній діяльності наукових колективів – зокрема, історичних товариств. Не виключенням стало й Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, яке з самого початку існування мало

чітко виражений загальноукраїнський консолідуючий характер і до 1917 р. залишалося найвпливовішою українською науковою інституцією. Загальновідомо, що саме цей осередок українознавчих досліджень відіграв вирішальну роль у закладенні основ національної історичної думки, саме в його структурі була виплекана національна історична концепція, видрукуваний стартовий комплекс україномовних наукових текстів, підготовлена школа дослідників. Козакознавчі дискурси в НТШ у кінці ХІХ ст. студіювали М. Грушевський, С. Рудницький, С. Томашівський, Є. Барвінський, О. Целевич, О. Щуровський, М. Кордуба, Д. Коренець, О. Терлецький, І. Франко та ін.

Наразі широко представленою в історичній науці є діяльність НТШ у цілому – праці О. Гомотюк, З. Зайцевої, Л. Ільницької, Н. Ри-

бчинської, В. Савенка, О. Сапеляк, Н. Черниш, Н. Шуманської та ін. (більш детальна історіографія функціонування даного осередку репрезентована в авторській статті [8]). Серед публікацій, безпосередньо присвячених аналізу українознавчих студій членів НТШ, виділяємо узагальнюючі розвідки В. Савенка [14; 15]. Розлогим спектром представлена інша група літератури, присвячена персоналіям – членам товариства; у дослідженнях частково висвітлена й козакознавча спадщина вчених (розвідки О. Владиги, С. Герасименка, І. Гирича, М. Капралю, О. Піха, В. Тельвака, Р. Труби, І. Федорів, Н. Халак та ін.). Окремо слід назвати ґрунтовні напрацювання В. Тельвака й В. Педича, в яких розкрита роль наукової корпорації вчених, які гуртувалися навколо НТШ і, відповідно, його «Записок» та інших періодичних видань, – «галицької школи істориків України» (як її назвав Д. Багалій), «наукової школи українських істориків у Львові» (О. Оглоблин), «історичної школи М. Грушевського» (М. Чубатий), «історичної школи М. Грушевського у Львові». Відомо, що ядро львівської історичної школи М. Грушевського становили його учні: М. Кордуба, С. Томашівський, Д. Коренець, В. Гарасимчук, С. Рудницький, І. Джиджора, О. Терлецький, Є. Барвінський, І. Кревецький, І. Крип'якевич, М. Чубатий, Б. Бучинський, більшість з яких, власне, і стали репрезентантами перших козакознавчих студій на шпальтах «Записок НТШ».

Метою даної статті є кількісний зріз та якісний аналіз публікацій з козакознавчої тематики на сторінках часопису «Записки НТШ». При цьому основними методами дослідження стали контент-аналіз та джерелознавча критика. За допомогою першого з них проаналізовано друкований орган за сім років (з 1894 по 1900 рр.). За обраний період у кількісному відношенні опрацьовано 38 томів, на шпальтах яких виявлено значну кількість публікацій з історії українського козацтва. За допомогою методу джерелознавчої критики вдалося дати якісну оцінку згаданих козакознавчих доробків членів НТШ. Звичайно, аналіз наукового часопису за такий короткий період не дає змоги окреслити усе багатоманіття козакознавчих студій львівських дослідників, але фіксує факт зацікавленості даною проблематикою та свідчить про зародження уже в кінці XIX ст. дослідницького вектору вивчення феномену козацтва, яким, власне, й відзначилася школа М. Грушевського (загальновідомо, що підготовлена плеяда львівських учнів згодом дозволила вченому ініціювати видання корпусу матеріа-

лів до історії козащини, яке він вперше оприлюднив на засіданні Товариства у звіті 1905 р. І хоча у кінці XIX ст. молоді дослідники реалізували лише поодинокі археографічні плани, проте це стало першим кроком на шляху до реалізації амбітного наукового проекту).

Основними завданнями НТШ, прописаними у Статуті, були: «...плекати та розвивати науку і штуки в українсько-руській мові та збирати всякі пам'ятки старинности і предмети наукові України-Руси... Для цього потрібно проводити: 1. Наукові досліди: а) з філології руської і славянської, з історії українсько-руського письменства і штуки; б) з історії і археології України-Руси, а також з наук філософічних, політичних, економічних і правничих; в) з наук математичних, природничих з географією і лікарських. 2. Відчити, розправи і розмови наукові. 3. З'їзди вчених, літераторів і артистів. 4. Видання наукових Записок Товариства і інших творів наукових. 5. Премії і підмоги ученим і літераторам. 6. Збираніє матеріалів до музею і бібліотеки в краю і заграницею. 7. Удержуваннє власної друкарні і книгарні» [1, с. 25–26].

Наукові пошуки істориків оприлюднювалися на шпальтах «Записок НТШ», виняткова роль в організації яких належала О. Кониському; саме він виступив безпосереднім ініціатором підготовки текстів статей для перших томів видання. Однак, з приходом в НТШ у 1896 р. М. Грушевського структура видання була суттєво змінена. Як відзначають дослідники, науково-організаційні здібності молодого історика щодо підбору статей, редакції, репрезентування книг у «Записках НТШ» – виняткові. Це стосувалося загалом уміння залучати до співпраці як досвідчених дослідників, так і студентів, майбутніх послідовників школи М. Грушевського. Майже всі статті, які друкувалися у «Записках НТШ», спочатку заслуховувалися на засіданнях історично-філософської або філологічної секцій, взаємно рецензувалися, часто після обговорення доповнювалися, що не лише забезпечувало якість пропонованих до друку матеріалів, а й слугувало школою для молодих науковців. Запропонована М. Грушевським загальна концепція видання «Записок НТШ» ґрунтувалася на першості інтересів науки в національному контексті [2, с. 6, 7].

Часопис став своєрідною творчою лабораторією львівської історичної школи, де вчені-початківці демонстрували набуті фахові вміння і досвід. Співпраця із «Записками НТШ» сприймалася учнями М. Грушевського надзвичайно відповідально. Перші кроки такої співпраці –

пропозиції голови Товариства рецензувати біжучу наукову літературу для бібліографічного відділу «Записок НТШ» навіть бентежили їх, але разом з тим наповнювали почуттям відповідальності та поваги до вчителя за високу довіру. Надзвичайно цікаво про це розповів М. Кордуба: «Нас, своїх студентів, професор затагнув до рецензійного відділу. Зразу нам се видалося дивним, бо не почували за собою відповідного підготовлення, щоб обговорювати або й критикувати твори учених спеціалістів. Але Грушевський вмів швидко розігнати сумніви й недостачу довір'я в сили. Роздав кожному по книжці із тих, які треба було обговорити, й велів прочитати. Потім радив порівняти прочитане з тим або з іншим давнішим твором про дану тему та при стрічах зараз випитував про вислід порівняння, вражіння, яке нова книжка зробила, і т. ін. Вислухавши терпеливо усного реферату, докидав тут і там свої замітки, радив звернути увагу на ту або іншу точку зору й кінчив: «А тепер, товаришу, пробуйте все те написати». Так поробив із нас 18–20 літніх хлопців рецензентів і так повстали перші студентські рецензії у «Записках» [16, с. 245–246].

М. Грушевський на власному прикладі навчав істориків-початківців таємницям археографічної праці та мистецтву інтерпретації джерельних свідчень, формуючи, тим самим, стиль наукової роботи. Таке навчання шляхом наслідування мало значний педагогічний ефект – інтенсифікувало процес оволодіння досвідом наукової творчості.

Глибоке розуміння завдань, які стояли перед українською історичною наукою, передусім необхідність модернізації її концептуальних засад та історіографічних практик, умотивувало М. Грушевського підвищувати вимоги до професійної підготовки майбутніх науковців. На його переконання, молодим дослідникам недостатньо було вміння читати і тлумачити текст документу, а потрібно було мати високий рівень загальної культури й освіти, щоб бути здатним зрозуміти, відчути й відтворити історичне минуле у можливій його повноті. Один з учнів М. Грушевського згадував: «Молоді історики спершу під проводом професора читали й пояснювали історичні джерела, обговорювали праці інших дослідників, потім діставали опрацьовувати різні завдання й так поволі втягалися до самостійної наукової праці» [16, с. 237]. І. Крип'якевич відзначав, що М. Грушевський «посилав нас [своїх учнів – *І.Д.*] до архівів копіювати акти і заохочував працювати над архівними матеріалами» [16, с. 239].

Отож, НТШ, як осередок української науки та провідний центр національного відродження, спеціалізувалося на дослідженні та роботі тем з усіх наукових напрямів, однак найбільша увага зверталася саме на українознавчі дисципліни. Як відзначають дослідники, члени товариства усвідомлювали, що національні почуття українського народу ґрунтуються на його історичній пам'яті, що підносить патріотичні почуття та актуалізує національну гідність людей, сприяє широкому залученню їх до соціальної діяльності, є виявом національної самосвідомості [14, с. 54]. Виняткова роль у формуванні останньої належала саме студіям з історії українського козацтва.

За підрахунками В. Савенка, протягом 1894–1913 рр. в історико-філософській секції під головуванням М. Грушевського найбільше доповідей – 92 – було прочитано саме на тему козащини; наступні позиції зайняли проблематика історії австрійського періоду (83), західних земель XV–XVIII ст. (76 доповідей), етнографії (67), права (42), економіки і статистики (35), археології (32), періоду Київської Русі (31) та інших тем [14, с. 56]. Причому протягом 1903–1913 рр. інтерес членів товариства і наукової громадськості загалом до проблематики козащини зріс практично утричі.

Контент-аналіз часопису за 1894–1900 рр. дав можливість серед козакознавчих студій згрупувати розвідки за авторами, жанрами і тематикою. Так, М. Грушевському належить 15 публікацій з відповідної проблематики, С. Рудницькому та С. Томашівському – по 5, Є. Барвінському, О. Грушевському, Е. Радаковій, І. Франку, О. Целевичу, О. Щуровському – по 2, Л. Гнатишаку, О. Кониському, І. Копачу, М. Кордубі, Д. Коренцю, В. Коцовському, О. Маркевичу, О. Терлецькому, Я. Шульгіну та ін. – по 1. За жанрами виділяємо: 23 рецензії, 13 наукових статей, 9 публікацій документів, 3 реферати (історичні замітки). За тематичним принципом переважали публікації по персоналіях козацьких ватажків: 9 – про Б. Хмельницького та період Хмельниччини, 2 – про І. Мазепу, 2 – про М. Дорошенка, по одній про І. Сірка, Петра Апостола – сина гетьмана Д. Апостола, Я. Марковича, Тимоша Хмельницького, П. Конашевича-Сагайдачного, І. Виговського; 19 розвідок присвячено у цілому розвитку козацтва в різний період, його соціально-економічному та політичному становищу; у 5-ти публікаціях висвітлено розвиток Запорізької Січі (до цієї групи віднесено також рецензії на праці Д. Яворницького про запорізьких козаків); у 6 дослід-

женнях приділено увагу питанням козацьких повстань та боротьби з турками й татарами.

Зокрема, науковий доробок М. Грушевського – ідейного наставника й керівника козакознавчих дискурсів львівських дослідників – на шпальтах «Записок НТШ» кінця XIX ст. представлений як публікацією нових джерел з історії козацтва, так й аналітико-критичними розвідками: оприлюднені портрет Б. Хмельницького як наочне джерело тематичних студій [7], рецензії на праці про гетьмана та козацтво загалом [3; 4; 5]. Перу М. Грушевського належать розвідки: «Київський каштелян і козаки» (VI том, 1895 р.), рецензія на «Щоденник генерального підскарбія Якова Марковича (1717–1767 рр.)» (XII том, 1896 р.), критично-історична розвідка «Гетьман Богданко» (XIV том, 1896 р.), рецензії на «народну книжку» «Початки козацтва після відчитів Володимира Антоновича» (XVIII том, 1897 р.), праці М. Гільченка «Матеріали для антропології Кавказу. III: Кубанські козаки, антропологічний нарис» (XVIII том, 1897 р.), А. Стороженка «Звід даних про Яна Оришевського, запорозького гетьмана часів Стефана Баторія» (XIX том, 1897 р.), монографію Ф. Уманця «Гетьман Мазепа» (XXI том, 1898 р.), працю Д. Яворницького «Главнейшие моменты из истории запорожского казачества» (XXVI том, 1898 р.), публікація документів з історії козацьких рухів 90-х рр. XVI ст. (XXXI–XXXII том, 1899 р.) та ін.

М. Грушевський порівнював період Хмельниччини зі значенням Реформації для німецького народу чи Французької революції для Західної Європи [6, с. 2]. Виходив з позиції виправдання мотивів, які підштовхнули Б. Хмельницького до повстання, акцентуючи увагу на тому, що вони були співзвучними з настроями усього козацтва. Проте вважав, що війна мала народний характер лише на початку збройного протистояння, поки козацька верхівка не звела нанівець усі соціально-політичні здобутки, отримані в ході боротьби. Історик високо оцінював організаторські та дипломатичні здібності гетьмана, виправдовуючи при цьому його суто людські вади.

М. Грушевський, називаючи Хмельниччину народним рухом з певним застереженням, був переконаний, що саме з цього часу бере початок український конституціоналізм і автономізм, які переважали серед козацької старшини. З періодом Хмельниччини дослідник пов'язував і пробудження національної свідомості народних мас. «Цей рух, соціально-економічний в основі, був сильно перейнятий національ-

ною краскою – це була боротьба пригнічених руських верств і груп проти гнобительських польських» [6, с. 29]. У цілому, в історичному нарисі «Хмельницький і Хмельниччина» М. Грушевський подав зважену й об'єктивну оцінку подій, адже поряд зі здобутками збройного виступу вказував на ряд негативних наслідків війни – спустошення земель; цілковите розчарування народних мас; московська централізація і глибоко деморалізований вплив російської імперської політики на українське населення – «матеріальна і моральна руїна».

Цікавим залишається й науковий доробок І. Франка, який, популяризуючи поезію XVII ст. як повновартісне джерело періоду Хмельниччини, вказував на те, що у віршах відображено настрої тогочасного суспільства, у тому числі польської шляхти і селян щодо козацтва: «в Польщі тоді був час загальної віршоманії» [21, с. 1]. Дослідником оприлюднено ряд польських, латинських і руських віршів, які на той час були бібліографічною рідкістю. Він відзначив, що, на відміну від загальноприйнятих запевнень польських істориків, що «Хмельниччина була виключно соціальним бунтом, повстанням хлопів проти панів, ... руїників проти культурників», поезія свідчить, що «то було повстання руського люду. Русь піднялася проти поляків, Русь хоче вигнати ляхів із своїх границь» [21, с. 18]. І. Франко наголошував на відображенні у віршах особистого ставлення поляків до козаків: наприклад, «в очах польських шляхтичів – козаки се сміття, хлопи, дикі звірі... козак – то хам; Хмельницький – то хлоп, що сміє сягнути на корону» [21, с. 25], гетьман названий «кровожадним тираном» і «голяком» [21, с. 29]. Автор розвідки загалом оцінює вищезазначену поезію як заангажовану, не критичну, констатує наявність у ній не лише фактів антагонізмів між поляками й козаками, а й неприхованої ненависті перших до останніх. В іншій публікації І. Франко підняв питання про ставлення Б. Хмельницького до шляхти, оприлюднивши позицію окремих дослідників, зокрема, польсько-українського історика Антонія Ролле про те, що гетьман боровся не безпосередньо проти Польщі та польського народу, а виключно проти можновладців – як польських, так і українських [20].

С. Рудницькому належить: розвідка «Козацько-польська війна р. 1625», рецензії на праці П. Куліша «Украинские казаки и пань в двадцатилетие перед бунтом Богдана Хмельницкого», К. Мельника «Сведения о походе в Крым Михаила Дорошенка (1628)» (XIV том,

1896 р.), публікація «Українські козаки в 1625–30 рр.» (XXXI–XXXII том, 1899 р.). Дослідник звернувся до характеристики одного з джерел з історії Хмельниччини – рукописів священика, професора Краківської академії С. Темберського, спогади якого наповнені, окрім власного бачення подій історії Польщі та України, документальними актами й листами [13]. Там присутня інформація про Б. Хмельницького, козацько-польські відносини, опис окремих битв Національно-визвольної війни тощо. С. Рудницький посередньо оцінив значення літопису С. Темберського, адже виклад окремих подій не вважав докладним, а його автора – не безпосереднім свідком описуваних подій, який мав обмежений доступ до документальних джерел, подаючи описи в основному з усних свідчень, не послуговуючись методом історичної критики. Позитивною стороною літописів С. Рудницький назвав лише відсутність у С. Темберського тенденційності та наявність окремих рідкісних документів, важливих для розуміння козацько-польських відносин.

С. Томашівський на шпальтах «Записок НТШ» представив рецензії на: «книжку для народу» про Б. Хмельницького [19], роботу В. Вовка-Карачевського «Борьба Польши с казачеством во второй половине XVII и начале XVIII века» (XXXVII том, 1900 р.); оприлюднив окремі документи з історії Національно-визвольної війни [17; 18]. Дослідник подав оригінальні документи польською мовою – універсали гетьманів, воєводів і короля, видані у зв'язку з повстанням Б. Хмельницького: Універсал Яреми Вишневецького до шляхти з зазивом приходити йому в допомогу (24.06.1648); Універсал кн. Заславського до шляхти землі Руської (19.07.1648); Універсали кн. Заславського до війська (28.07.1648, 11.08.1648, 17.08.1648); Універсал Сейму Варшавського до війська (29.07.1648); Універсал Яна Казимира про довершення умови Зборівської (21.08.1649); Універсал М. Потоцького про рух Хмельницького (5.09.1650) та ін.

У науковому часописі опубліковано й інші рецензії: наприклад, рецензія О. Щуровського на книгу В. Яковенка про Б. Хмельницького [22]. О. Щуровський досить критично оцінив названу працю, адже подібний тип біографій мав відповідати ряду вимог – чіткість викладу, використання науково достовірної інформації, відсутність авторських симпатій чи антипатій, чого, на думку рецензента, праця В. Яковенка була позбавлена. В рецензії на працю Д. Яворницького про І. Сірка автор

у позитивному тоні рекомендує, окрім воєнно-політичної та церковно-громадської діяльності козацького ватажка, оцінювати й його особисті якості, які дозволили йому стати впливовою постаттю на Запоріжжі. Головними ознаками ідеального козака, на думку автора рецензії та, відповідно, самих запорожців, були «повна воля діяльності та внутрішнього самоуправління, а також право керувати політичним життям України» [12, с. 70]. Високу оцінку праці київського козакознавця І. Каманіна подав В. Коцовський, відзначивши її потужну джерельну базу та ґрунтовний аналіз праць попередників [10]. І. Копачем проаналізовано документи з історії гайдамацького руху, представлені І. Галантом: єврейська «молитва-поема» з приводу уманської різанини 1798 р.; лист українського єврея – очевидця гайдамаччини; єврейські мемуари про уманську різанину та смерть І. Гонти [9]. О. Целевича цікавили питання дипломатичних козацьких відносин у XVII ст. (розвідки «Причинки до зносин Петра Дорошенка з Польщею в 1670–1672 р. (XXV том, 1898 р.), «Участь козаків в Смоленській війні 1633–1634 рр.» (XXVIII том, 1899 р.). На шпальтах часопису за досліджуваний період зустрічаємо лише по одній статті М. Кордуби та Д. Коренця: відповідно рецензія на працю про запорізьких козаків Д. Яворницького та «Зносини гетьмана Івана Виговського з Польщею в 1657–1658» (XXVIII том, 1900 р.).

На сторінках «Записок НТШ» присутні й елементи дискусії стосовно питання козацьких січей – рецензувалися наукові доробки Л. Падалки. Рецензент засвідчував, що Л. Падалка на підставі історичних, археологічних і топографічних свідчень, а також свідчень старожилів прийшов до висновку про неможливість існування ні на Хортиці, ні на Томаківці, ні на Базавлуці, ні на Микитиному Розі Січі; були там «лише дочасні стоянки для запорожського війська, так звані «коші» [11, с. 18]. Автор рецензії звернув увагу на оперування Л. Падалкою різними термінологічними поняттями – «запорізький кіш» та «запорізька січ». Виходячи з цього, рецензент узагальнив поняття січі як сталого військового табору, обведеного окопом, з ознаками осілості, з доволі складним устроєм [11, с. 18], як, наприклад, Чортомлицька Січ. А названих ознак, на думку Л. Падалки, не мала жодна з відомих до другої половини XVII ст. запорізьких стоянок; засвідчує такий підхід і внутрішній адміністративно-побутовий бік життя козаків. У цілому рецензент вважав, що думка Л. Падалки щодо

відсутності у козаків до періоду Хмельниччини власної січі не має безапеляційних доказів і не підтверджена незаперечними фактами.

Отож, зазначені козакознавчі розвідки й археографічні напрацювання учнів М. Грушевського (та інших дослідників) стали тим інтелектуальним підґрунтям, які в подальшому (на засіданні Археографічної комісії НТШ у 1905 р.) дало можливість ученому заявити, що «Студіювання історії козаччини, сього найбільш голосного й яскравого, коли не найбільш інтересного періоду історії України, зустрічається з великою перешкодою в браку джерел, і се, разом з иньшими обставинами, служить причиною, що сучасний стан нашого знання сього періоду далеко не відповідає його важности й інтересу»; саме козацький період, наголошував дослідник, будучи надзвичайно вдячним полем для реалізації археографічних амбіцій молодих істориків, був у центрі його уваги [16, с. 240].

М. Грушевський визначив і напрямки пошукової діяльності своїх учнів, вказавши, що корпус джерел мав би обійняти час від останньої чверті XVI ст. до середини XVIII ст. Він повинен містити документи, котрі б висвітлювали не тільки військову і дипломатичну історію козаччини, які протягом тривалого часу були у фокусі уваги дослідників та археографів XIX ст., а й матеріали для пізнання «козаччини як явища соціально-національного, продукта економічних і суспільно-політичних обставин, далі – козацької організації й управи та відносин під козацьким режимом». Звідси головними пунктами археографічних експедицій молодих учених для реалізації цього проекту вчений визначив краківські колекції (бібліотека Чарторійських, бібліотека Ягеллонського університету та Академії знань), варшавські збірки (бібліотека ординації Красінських та колекції Архіву генерального штабу), петербурзькі (Публічна бібліотека, архів Сенату та генерального штабу) та московські (Архів Міністерства юстиції та закордонних справ, теки Маркеви-

ча у Рум'янцевському музеї) матеріали. Певну цінність мали також харківські та чернігівські архіви, де, на думку автора проекту, знаходилися залишки актів козацьких урядів. Назвав учений і київську, несвизьку та славуцьку збірки. Для виконання цього амбітного плану М. Грушевський залучив найбільш талановитих своїх учнів: І. Крип'якевича (формування козаччини – до 1640 р.), С. Томашівського та М. Кордубу (доба Хмельниччини), В. Герасимчука (період Руїни за 1657–1665 рр.), І. Кревецького (часи П. Дорошенка), І. Джиджору (Гетьманщина в 1720–1740 рр.), Ф. Голійчука (доба П. Орлика), М. Стадника (Гадяцька угода), Д. Коренця (Виговщина), М. Залізняка (часи І. Мазепи), І. Шпитківського (Коліївщина) [16, с. 241, 242].

Таким чином, часопис «Записки Наукового товариства імені Шевченка» в кінці XIX, а далі й на початку XX ст., був тим «майданчиком», де оприлюднювалися перші дослідницькі козакознавчі проекти як самого М. Грушевського, так і його послідовників по львівській історичній школі. На шпальтах «Записок НТШ» друкувалися М. Грушевський, С. Рудницький, С. Томашівський, Є. Барвінський, О. Целевич, О. Щуровський, М. Кордуба, Д. Коренець, О. Терлецький, І. Франко та інші дослідники. Дана наукова корпорація, до якої зараховуємо дописувачів часопису, поставила перед собою домінуючим завданням дослідження історії України, у тому числі й козацького періоду, в контексті державотворчих процесів. Учні М. Грушевського, які в подальшому репрезентували державницький напрям історіографії, вбачали рушійною силою українського історичного процесу не просто народні маси, а українську еліту як ключову верству, що розуміла значення державності й тому була державотворчим чинником історії України. Пріоритетним напрямом діяльності наукової корпорації, що гуртувалася навколо часопису, стала посиленна увага до збирання й публікації джерел з історії козацтва.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексієвець М.М. Роль Наукового товариства ім. Т. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.) / М.М. Алексієвець, В.В. Савенко. – Т., 1999. – 188 с.
2. Бібліографія записок Наукового товариства ім. Шевченка. Томи 1–240. 1892–2000 / Наукове товариство ім. Шевченка; уклад. В. Майхер; ред. О. Купчинський. – Львів: б.в., 2003. – 742 с. – (Науково-довідкові видання. Серія 1. Бібліографія / Наукове товариство імені Шевченка. Комісія бібліографії і книгознавства; т. 13).
3. Грушевський М. Німецька дисертація про Хмельниччину / М. Грушевський // Записки НТШ. – Т. XXIII–XXIV, Розділ Miscellanea. – 1898. – С. 17–18.
4. Грушевський М. Рец. на публ.: Н. С. К истории малороссийских козаков в конце XVIII и в начале XIX века // Киевская старина. – 1897. – [Кн.] IV. – С. 124–156; [Кн.] VI. – С. 460–483; [Кн.] X. –

- С. 115–131; [Кн.] XI. – С. 143–156 / М. Грушевський // Записки НТШ. – Т. XXIII–XXIV, Розділ Бібліографія. – 1898. – С. 332–350.
5. Грушевський М. Рец. на публ.: Прошение сотников Черниговского полка о козацких обидях, поданное имп. Елизавете в 1744 г. // Приложение к Киевской старине. – К., 1894. – [№] IV. – 20 с. / М. Грушевський // Записки НТШ. – Т. VIII, Розділ Бібліографія. – 1895. – С. 44–45.
 6. Грушевський М. Хмельницький і Хмельниччина. Історичний ескіз / М. Грушевський // Записки НТШ. – Т. XXIII–XXIV, Розділ Наукові статті. – 1898. – С. 1–30.
 7. Грушевський О. Портрет Хмельницького з видання 1683 р. До портрету [вміщеного в цьому томі після статті Івана Франка] / О. Грушевський, М. Грушевський // Записки НТШ. – Т. XXIII–XXIV, Розділ Miscellanea. – 1898. – С. 18–20.
 8. Демуз І. Діяльність Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові (кінець XIX – початок XX ст.): сучасна вітчизняна історіографія / І. Демуз // Переяславський літопис: зб. наук. статей / [ред. колегія: Коцур В.П. (голов. ред.) та ін.]. – Переяслав-Хмельницький: ФООП О.М. Лукашевич, 2014. – Вип. 6. – С. 149–174.
 9. Копач І. Рец. на публ.: Галант І. Молитва в пам'ять уманської резни і письмо, касаючеся того ж события // Киевская старина. – 1895. – [Кн.] III. – С. 91–97; Галант І. К истории уманской резни 1768 года // Киевская старина. – 1895. – [Кн.] XI. – С. 209–229 / І. Копач // Записки НТШ. – Т. XI, Розділ Бібліографія. – 1896. – С. 32–34.
 10. Коцовський В. Рец. на публ.: Каманин І. М. К вопросу о казачестве до Богдана Хмельницкого. – К., 1894. – 59+24 с. (Передрук: Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца, кн. VIII) / В. Коцовський // Записки НТШ. – Т. VII, Розділ Бібліографія. – 1895. – С. 26–38.
 11. П. Рец. на публ.: Падалка Л. Была ли на острове Томаковка Запорожская Сечь. – К., 1893. (Відбитка з Киевской старины, Т. V); По вопросу о существовании Запорожской Сечи в первые времена запорожского казачества. – К., 1894. (Відбитка з Киевской старины) / П. // Записки НТШ. – Т. VIII, Розділ Бібліографія. – 1895. – С. 18–26.
 12. П. П. Рец. на публ.: Яворницький Д. И. Иван Дмитриевич Сирко, славный кошевой атаман войска Запорожских низовых казаков. – СПб., 1894. – 1 нум.+163 с.+рис. Сирковой могилы / П. П. // Записки НТШ. – Т. V, Розділ Бібліографія. – 1895. – С. 69–71.
 13. Рудницький С. Нове жерело до історії Хмельниччини. Stanislaw Temberski – Roczniki wydal Dr. Wiktor Czermak (Scriptores rerum polinicarum tomus XVI continent Stanislai Temberski Annales 1467–1656), Видання Історичної комісії Краківської Академії Наук, Краків, 1897. – С. 86+388 / С. Рудницький // Записки НТШ. – Т. XXIII–XXIV, Розділ Наукова хроніка. – 1898. – С. 1–22.
 14. Савенко В. Наукова діяльність членів історично-філософської секції НТШ у сфері історії України (1892–1914 pp.) / В. Савенко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – Вип. 1. – С. 53–58.
 15. Савенко В. Періодичні та серійні видання НТШ (1894–1939 pp.) / В. Савенко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – Вип. 2. – С. 48–53.
 16. Тельвак В. Львівська історична школа Михайла Грушевського: становлення, функціонування, структура / Віталій Тельвак, Василь Педич // Galicia. Studia i Materialy. – 2015. – № 1. – С. 229–251.
 17. Томашівський С. Матеріали до історії Хмельниччини. [Додаток: оригінальний текст 12 універсалів] / С. Томашівський // Записки НТШ. – Т. XIV, Розділ Наукові статті. – 1896. – С. 1–14.
 18. Томашівський С. Перший зазивний лист Хмельницького / С. Томашівський // Записки НТШ. – Т. XXIII–XXIV, Розділ Miscellanea. – 1898. – С. 1–9.
 19. Томашівський С. Рец. на публ.: [б. п.] Богдан Хмельницький до часу повстання проти Польщі. – Львів: Коштом і заходом Товариства «Просвіта», 1897. – Кн. 3. – 48 с. / С. Томашівський // Записки НТШ. – Т. XXIII–XXIV, Розділ Бібліографія. – 1898. – С. 13–15.
 20. Франко І. Хмельницький – не признаний польський патріот / І. Франко // Записки НТШ. – Т. XXIII–XXIV, Розділ Miscellanea. – 1898. – С. 9–17.
 21. Франко І. Хмельниччина 1648–1649 років у сучасних [тогочасних] віршах. [Додаток]: Тексти віршів, переважно з рукописів XVII в. / І. Франко // Записки НТШ. – Т. XXIII–XXIV, Розділ Наукові статті. – 1898. – С. 1–114.
 22. Щуровський О. Рец. на публ. Яковенко В. И. Богдан Хмельницкий, его жизнь и общественная деятельность. Биографический очерк. – СПб., 1893. – 96 с. / О. Щуровський // Записки НТШ. – Т. V, Розділ Бібліографія. – 1895. – С. 65–67.

REFERENCES

1. Aleksiyevevs' M.M. Rol' Naukovoho tovarystva im. T. Shevchenka v ukrayins'komu natsional'nomu vidrodzhenni (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) / M.M. Aleksiyevevs', V.V. Savenko. – T., 1999. – 188 s.
2. Bibliohrafiya zapysok Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. Tomy 1–240. 1892–2000 / Naukove tovarystvo im. Shevchenka; ukklad. V. Maykher; red. O. Kupchyns'kyy. – L'viv: b.v., 2003. – 742 s. – (Naukovo-dovidkovi vydannya. Seriya 1. Bibliohrafiya / Naukove tovarystvo imeni Shevchenka. Komisiya bibliohrafiyi i knyhoznavstva; t. 13).
3. Hrushevs'kyy M. Nimets'ka dysertatsiya pro Khmel'nychchynu / M. Hrushevs'kyy // Zapysky NTSh. – T. XXIII–XXIV, Rozdil Miscellanea. – 1898. – S. 17–18.
4. Hrushevs'kyy M. Rets. na publ.: N. S. K istorii malorossiyskikh kozakov v kontse XVIII i v nachale XIX veka // Kievskaya starina. – 1897. – [Kn.] IV. – S. 124–156; [Kn.] VI. – S. 460–483; [Kn.] X. – S. 115–131; [Kn.] XI. – S. 143–156 / M. Hrushevs'kyy // Zapysky NTSh. – T. XXIII–XXIV, Rozdil Bibliohrafiya. – 1898. – S. 332–350.
5. Hrushevs'kyy M. Rets. na publ.: Proshenie sotnikov Chernigovskogo polka o kozach'ikh obidakh, podannoe imp. Elizavete v 1744 g. // Prilozhenie k Kievskoy starine. – K., 1894. – [№] IV. – 20 s. / M. Hrushevs'kyy // Zapysky NTSh. – T. VIII, Rozdil Bibliohrafiya. – 1895. – S. 44–45.
6. Hrushevs'kyy M. Khmel'nyts'kyy i Khmel'nychchyna. Istorychnyy eskiz / M. Hrushevs'kyy // Zapysky NTSh. – T. XXIII–XXIV, Rozdil Naukovi statti. – 1898. – S. 1–30.
7. Hrushevs'kyy O. Portret Khmel'nyts'koho z vydannya 1683 r. Do portretu [vmishchenoho v ts'omu tomi pislya statti Ivana Franka] / O. Hrushevs'kyy, M. Hrushevs'kyy // Zapysky NTSh. – T. XXIII–XXIV, Rozdil Miscellanea. – 1898. – S. 18–20.
8. Demuz I. Diyal'nist' Naukovoho tovarystva imeni Tarasa Shevchenka u L'vovi (kinets' XIX – pochatok XX st.): suchasna vitchyznyana istoriohrafiya / I. Demuz // Pereyaslavs'kyy litopys: zb. nauk. statey / [red. kolehiya: Kotsur V.P. (holov. red.) ta in.]. – Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy: FOP O.M. Lukashevych, 2014. – Vyp. 6. – S. 149–174.
9. Kopach I. Rets. na publ.: Galant I. Molitva v pamyat' umanskoj rezni i pis'mo, kasayushcheesya togo zh sobytiya // Kievskaya starina. – 1895. – [Kn.] III. – S. 91–97; Galant I. K istorii umanskoj rezni 1768 goda // Kievskaya starina. – 1895. – [Kn.] XI. – S. 209–229 / I. Kopach // Zapysky NTSh. – T. XI, Rozdil Bibliohrafiya. – 1896. – S. 32–34.
10. Kotsovskiy V. Rets. na publ.: Kamanin I. M. K voprosu o kazachestve do Bogdana Khmel'nitskogo. – K., 1894. – 59+24 s. (Peredruk: Chteniya v Istoricheskom obshchestve Nestora-letopistsa, kn. VIII) / V. Kotsovskiy // Zapysky NTSh. – T. VII, Rozdil Bibliohrafiya. – 1895. – S. 26–38.
11. P. Rets. na publ.: Padalka L. Byla li na ostrove Tomakovka Zaporozhskaya Sech'. – K., 1893. (Vidbitka z Kievskoy stariny, T. V); Po voprosu o sushchestvovanii Zaporozhskoy Sechi v pervye vremena zaporozhskogo kazachestva. – K., 1894. (Vidbytko z Kievskoy stariny) / P. // Zapysky NTSh. – T. VIII, Rozdil Bibliohrafiya. – 1895. – S. 18–26.
12. P. P. Rets. na publ.: Yavornitskiy D. I. Ivan Dmitrievich Sirko, slavnnyy koshevoy ataman voyska Zaporozhskikh nizovykh kazakov. – SPb., 1894. – 1 nenum.+163 s.+ris. Sirkovoy mogily / P. P. // Zapysky NTSh. – T. V, Rozdil Bibliohrafiya. – 1895. – S. 69–71.
13. Rudnyts'kyy S. Nove zherelo do istoriyi Khmel'nychchyny. Stanislaw Temberski – Roczniki wydal Dr. Wiktor Czermak (Scriptores rerum polnicarum tomus XVI continent Stanislai Temberski Annales 1467–1656), Vydannya Istorychnoyi komisiyi Krakivs'koyi Akademiyi Nauk, Krakiv, 1897. – S. 86+388 / S. Rudnyts'kyy // Zapysky NTSh. – T. XXIII–XXIV, Rozdil Naukova khronika. – 1898. – S. 1–22.
14. Savenko V. Naukova diyal'nist' chleniv istorychno-filosofs'koyi sektsiyi NTSh u sferi istoriyi Ukrayiny (1892–1914 rr.) / V. Savenko // Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Istoriya. – Ternopil': Vydavnytstvo TNPU im. V. Hnatyuka, 2011. – Vyp. 1. – S. 53–58.
15. Savenko V. Periodychni ta seriyni vydannya NTSh (1894–1939 rr.) / V. Savenko // Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Istoriya. – Ternopil': Vydavnytstvo TNPU im. V. Hnatyuka, 2012. – Vyp. 2. – S. 48–53.
16. Tel'vak V. L'vivs'ka istorychna shkola Mykhayla Hrushevs'koho: stanovlennya, funktsionuvannya, struktura / Vitaliy Tel'vak, Vasyl' Pedych // Galicia. Studia i Materialy. – 2015. – № 1. – S. 229–251.
17. Tomashivs'kyy S. Materialy do istoriyi Khmel'nychchyny. [Dodatok: oryhinal'nyy tekst 12 universaliv] / S. Tomashivs'kyy // Zapysky NTSh. – T. XIV, Rozdil Naukovi statti. – 1896. – S. 1–14.
18. Tomashivs'kyy S. Pershyy zazyvnyy lyst Khmel'nyts'koho / S. Tomashivs'kyy // Zapysky NTSh. – T. XXIII–XXIV, Rozdil Miscellanea. – 1898. – S. 1–9.

19. Tomashivs'kyu S. Rets. na publ.: [b. p.] Bohdan Khmel'nyts'kyu do chasu povstannya proty Pol'shchi. – L'viv: Koshtom i zakhodom Tovarystva «Prosvita», 1897. – Kn. 3. – 48 s. / S. Tomashivs'kyu // Zapysky NTSh. – T. XXIII–XXIV, Rozdil Bibliohrafiya. – 1898. – S. 13–15.
20. Franko I. Khmel'nyts'kyu – ne pryznanyu pol's'kyu patriot / I. Franko // Zapysky NTSh. – T. XXIII–XXIV, Rozdil Miscellanea. – 1898. – S. 9–17.
21. Franko I. Khmel'nychchyna 1648–1649 rokiv u suchasnykh [tohochasnykh] virshakh. [Dodatok]: Teksty virshiv, perevazhno z rukopysiv XVII v. / I. Franko // Zapysky NTSh. – T. XXIII–XXIV, Rozdil Naukovi statti. – 1898. – S. 1–114.
22. Shchurovs'kyu O. Rets. na publ. Yakovenko V. I. Bogdan Khmel'nitskiy, ego zhizn' i obshchestvennaya deyatel'nost'. Biograficheskiy ocherk. – SPb., 1893. – 96 s. / O. Shchurovs'kyu // Zapysky NTSh. – T. V, Rozdil Bibliohrafiya. – 1895. – S. 65–67.

© **Инна Демуз**
(**Переяслав-Хмельницкий**)

КАЗАКОВЕДЧЕСКИЕ СТУДИИ НА СТРАНИЦАХ «ЗАПИСОК НАУЧНОГО ОБЩЕСТВА ИМЕНИ ШЕВЧЕНКО» (КОНЕЦ XIX В.)

В статье проанализирован журнал Научного общества имени Тараса Шевченко во Львове – «Записки НОШ», в частности, на предмет присутствия на его страницах за период с 1894 по 1900 гг. казакведческих исторических исследований.

Основными методами исследования стали контент-анализ и источниковедческая критика. За выбранный период в количественном отношении обработано 38 томов, на страницах которых обнаружено значительное количество публикаций по истории украинского казачества. С помощью метода источниковедческой критики удалось дать оценку казакведческих публикаций членов НОШ. По жанрам на страницах «Записок НОШ» выделяем: 23 рецензии, 13 научных статей, 9 публикаций документов, 3 реферата (исторические заметки). По тематическому принципу преобладали публикации по персоналиям казацких предводителей: 9 о Б. Хмельницком и периоде его восстания, 2 – об И. Мазепе, 2 – о М. Дорошенко, по одной об И. Сирко, Петре Апостоле, Я. Марковиче, Тимоше Хмельницком, П. Конашевиче-Сагайдачном, И. Выговском; 19 исследований посвящено в целом развитию казачества в разный период, его социально-экономическому и политическому положению; в 5-ти публикациях освещено развитие Запорожской Сечи (к этой группе отнесены также рецензии на труды Д. Яворницкого о запорожских казаках); в 6 исследованиях уделено внимание вопросам казацких восстаний и борьбе с турками и татарами.

Установлено, что казакведческие дискурсы в конце XIX в. вели М. Грушевский, С. Рудницкий, С. Томашевский, Е. Барвинский, О. Целевич, О. Щуровский, М. Кордуба, Д. Коренец, О. Терлецкий, И. Франко и другие исследователи. Большинство из них составляли ядро львовской исторической школы М. Грушевского, которая отличалась, в первую очередь, заостренным вниманием к сбору и публикации источников по истории казачества, а также исследованием казацкого периода в контексте процессов образования государственности. Данная научная корпорация, к которой относим авторов журнала, в дальнейшем представляла государственническое направление историографии, считая движущей силой исторического процесса не просто народные массы, а украинскую элиту как ключевую прослойку, которая понимала значение государственности и была государствообразующим фактором украинской истории.

Ключевые слова: «Записки Научного общества имени Шевченко», казакведческие студии, львовская историческая школа М. Грушевского, археографическая работа, рецензирование.

© **Inna Demuz**
(**Pereyaslav-Khmelnitsky**)

COSSACK STUDIOS ON PAGES OF «NOTES OF SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY» (END OF THE XIX CENTURY)

The article analyzes the magazine of Taras Shevchenko Scientific Society in Lviv – «Notes of Shevchenko Scientific Society», in particular, for the presence of the Cossack historical studios on its pages from 1894 to 1900.

The main methods of the research were content analysis and source criticism. For the selected period, in quantitative terms 38 volumes have been studied, a significant number of publications on the history of the Ukrainian Cossacks have been discovered on the pages. With the help of the method of source criticism, it was possible to give a qualitative assessment of the Cossack revisions of the members of Shevchenko Scientific Society. According to the genres there are 23 reviews, 13 scientific articles, 9 publications, 3 summaries (historical notes) on the pages of «Notes of Shevchenko Scientific

Society». According to the thematic principle, publications about personalities of the Cossack leaders were dominant: 9 publications about B. Khmelnytskyi and Khmelnytskyi Uprising, 2 publications about I. Mazepa, 2 – about M. Doroshenko, one about I. Sirko, Petro Apostol, Y. Markovych, Tymosh Khmelnytskyi, P. Konashevych-Sahaidachnyi, I. Vyhovskiy;

19 researches are dedicated to the whole development of the Cossacks in different time periods, its social and economic and political situation; 5 publications cover the development of the Zaporizhian Sich (reviews of D. Yavornytskyi's works about Zaporizhian Cossacks are also included to this group); 6 studies cover the issues of the Cossack uprisings and the battles against the Ottoman Turks and Tatars.

The Cossack discourses at the end of the XIX century were studied by M. Hrushevskiy, S. Rudnytskyi, S. Tomashivskiy, Y. Barvinskyi, O. Tselevych, O. Shchurovskiy, M. Korduba, D. Korenets, O. Terletskiy, I. Franko and other researchers. Most of them formed the core of Hrushevskiy Lviv Historical School, which was known, first of all, by a sharp focus on the collection and publications of sources of the history of the Cossacks, as well as studies of the Cossack period in the context of state-building processes. This scientific corporation, to which the writers of the magazine belong, in the years since represented the state direction of historiography, seeing as the driving force of the historical process not only the masses, but the Ukrainian elite as a key stratum, which understood the importance of nation-building and therefore was a state-building factor of Ukrainian history.

Keywords: «Notes of Shevchenko Scientific Society», Cossack studios, Hrushevskiy Lviv Historical School, archeographical work, review.

До редакції надійшла 26.02.2018.

УДК. 94(477):050:613.261"19"

© Олена Пивоваренко
(Київ)

ПЕРІОДИЧНА ВЕГЕТАРІАНСЬКА ПРЕСА В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ. НА МАТЕРІАЛАХ ЖУРНАЛУ «ВЕГЕТАРИАНСКОЕ ОБОЗРЕНИЕ»

У статті йдеться про єдиний вегетаріанський друкований орган Російської імперії – журнал «Вегетарианское обозрение» започаткований 1909 р. Й. Перпером у м. Кишиневі, а з 1910 р. по травень 1915 р. виходив у м. Києві. Проаналізовано періодичність його друку, обсяг, ціну, редакційний склад, тематику, мету та завдання.

Визначено головних редакторів, видавців журналу та їхній персональний внесок у розвиток видання. Наголошено, що до складу співробітників редакція зараховувала понад 30 осіб, у тому числі Л.М. Толстого, який всіляко сприяв журналу.

Доведено, що журнал впродовж часу свого виходу постійно переживав нестачу фінансів. З'ясовано, що підтримувати його друк довгий час вдавалось виключно зусиллями та коштами співробітників і, в першу чергу, його редакторів. Прослідковано додаткові джерела фінансування журналу.

Ключові слова: вегетаріанство, «Вегетарианское обозрение», преса Російської імперії, журнал.

Кількість прихильників вегетаріанства зростає з кожним роком. За різними даними у світі від 3 до 10% людей є практикуючими вегетаріанцями. Не обійшли стороною ці процеси й сучасну Україну. Такий сплеск зацікавленості спричинений як світоглядно-етичними, так і медико-гігієнічними причинами. При цьому існує певний професійно-інформаційний вакуум. Субкультура вегетаріанства, що динамічно розвивається, потребує наукового осмислення представниками різних наук.

Присвячених історії вегетаріанства в Україні спеціальних наукових досліджень немає, при тому, що тільки в Києві на початку ХХ ст. діяло

два вегетаріанських товариства й виходило два періодичних вегетаріанських видання – «Вегетарианское обозрение» (надалі ВО) та «Вегетарианский вестник» (надалі ВВ). Побіжно вегетаріанський рух в Україні розглядається в роботах П. Бранга [1; 2]. Останнім часом з'явився ряд робіт, присвячених певним тематичним аспектам вегетаріанських видань [25; 37], однак спеціальних досліджень немає. Цю прогалину ми й маємо на меті заповнити.

Вегетаріанський рух, що прийшов в Російську імперію відносно пізно, дуже активно почав розвиватись лише на початку ХХ ст. Виникла нагальна потреба в періодичному виданні,